

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ**NATIONAL SECURITY OF THE STATE:
CONCEPTUAL AND CATEGORY APPARATUS****Казакова Л.О.,***orcid.org/0000-0001-7529-9543**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри міжнародної політики**Ужгородського національного університету*

Україна як держава сьогодні, як ніколи, потребує чіткого визначення в законодавстві й усвідомлення в суспільстві таких базових понять, як «безпека», «національні інтереси», «національні цінності». Особливо ця потреба назріла протягом останніх років, коли триває боротьба українського народу з гібридними викликами сучасного світу, на які держава має реагувати шляхом зміцнення національної безпеки України через упровадження визначеного в законодавстві комплексу правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони й інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій.

Ураховуючи те що Україна як правова держава закріпила в Основному Законі найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, суспільство вимагає від держави створення нових і вдосконалення вже чинних правових інститутів (механізмів), які сприятимуть захисту прав і свобод людини та громадянина, особливо такого основоположного права, як право на безпеку. При цьому виникає багато проблем, що пов'язані зі здійсненням відповідних заходів держави щодо зміцнення національної безпеки, у тому числі й через окремі прогалини в законодавстві, що, у свою чергу, можуть бути викликані різноманітністю тлумачень і розуміння її базових положень.

У статті розглянуто сутність поняття «національна безпека» та її зміст крізь призму сучасних дослідницьких підходів, а також визначено її понятійно-категорійний апарат, що сприяє узагальненню поглядів представників різних наукових шкіл, які досліджували цю категорію. Обґрунтовано, що розробка дефініції «національна безпека» є важливою теоретико-методологічною проблемою національної безпеки держави. Автором доведено, що дослідження правової регламентації та застосування органами державного управління дефініції «національна безпека» при здійсненні своєї компетенції в цій сфері потребує прискіпливої уваги фахівців зокрема та громадянського суспільства загалом, особливо в контексті тих суспільно-політичних процесів, які відбуваються в Україні сьогодні.

Ключові слова: національна безпека, цінності, національні цінності, національні інтереси, безпека держави.

Ukraine as a state today, more than ever, needs a clear definition in the legislation and awareness in society of such basic concepts as “security”, “national interests”, “national values”. This need has arisen especially in recent years, when the Ukrainian people continue to struggle with hybrid challenges of the modern world, to which the state must respond by strengthening Ukraine's national security through the implementation of a set of legal, organizational, informational, personnel and other measures to ensure the rule of law, legality, accountability, transparency of security and defense sector bodies and other bodies whose activities are related to the restriction of human rights and freedoms in cases specified by law, the promotion of their effective operation and the performance of their functions.

Given that Ukraine as a state governed by the rule of law has enshrined in the Basic Law the highest social value of man, his life and health, honor and dignity, inviolability and security, society requires the state to create new and improve existing legal institutions (mechanisms) that will promote protection of human and civil rights and freedoms, especially such a fundamental right as the right to security. At the same time, there are many problems associated with the implementation of appropriate measures by the state to strengthen national security, including through certain gaps in the legislation, which in turn can be caused by a variety of interpretations and understandings of its basic provisions.

The article considers the essence of the concept of “national security” and its content through the prism of modern research approaches, as well as defines its conceptual and categorical apparatus, which helps to generalize the views of representatives of various scientific schools that have studied this category. It is substantiated that the development of the definition of “national security” is an important theoretical and methodological problem of national security. The author proves that the study of legal regulations and the use of the definition of “national security” in the exercise of its competence in this area requires meticulous attention of experts in particular and civil society in general, especially in the context of socio-political processes taking place in Ukraine today.

Key words: national security, values, national values, national interests, state security.

Постановка проблеми. Питання національної безпеки є одними з найважливіших питань, щодо яких держава та її владні інститути реалізують свою компетенцію, рамки якої будуть залежати від нормативно-правового визначення

дефініції «національна безпека», її складників і доктринального формування понятійно-категорійного апарату цього інституту. Проте сьогодні можна спостерігати значні розбіжності позицій науковців щодо цього питання та неоднозначність

визначення на законодавчому рівні. На наш погляд, це стратегічна помилка цього Закону, яка унеможливить ефективне використання всіх наявних ресурсів для досягнення головної мети – забезпечення національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання національної безпеки та її складників привернуло увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як І. Артьомов, В. Антонов, В. Білоус, А. Баранов, Ю. Барабаш, В. Батюк, С. Білоцький, Ф. Бродель, О. Власюк, Г. Волинка, О. Гончаренко, В. Горбулін, М. Герман, Т. Грабович, О. Дзьобань, А. Єзеров, Я. Жаліло, В. Картавцева, Є. Лисицина, О. Лемак, О. Ляшенко, С. Мітряєва, Н. Нижник, С. Погребняк, В. Пилипчук, М. Савчин, Г. Ситник, С. Шевчук та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що у вітчизняній науці й досі не сформульовано загальноприйнятого визначення поняття національної безпеки, не вироблено єдиного підходу до визначення її понятійно-категорійного апарату, що зумовлює необхідність дослідження цього питання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є дослідити відмінності поняття національної безпеки держави в доктринальних розробках і виокремити основну прогалину законодавчого закріплення даної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна безпека держави – це головний аспект її існування не тільки як суб'єкта міжнародного права, а і як захисника прав і свобод своїх громадян. Захист національних інтересів є запорукою існування суверенної держави, гарантією самозбереження та стабільного розвитку суспільства [5, с. 3]. Дослідження проблеми формування й захисту національних цінностей є надзвичайно актуальним для українського суспільства, оскільки сьогодні багато чинників свідчать про кризу моральності й ідентичності, світоглядну невизначеність, розмитість суспільних цінностей, розпорошеність і диференціацію українського суспільства, які неможливо подолати без переоцінки чинної системи національних цінностей. Це зумовлено тим, що тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави [9]. Важливими складниками понятійно-категорійного апарату національної безпеки держави є поняття «безпека», «національні цінності», «національні інтереси», суб'єктно-об'єктний склад тощо.

Розглядаючи наукові розробки вітчизняних науковців, можемо констатувати відсутність єдиного підходу до розгляду змістової сторони поняття «безпека», тому розглянемо цей термін детальніше. В основному значенні словники англійської

мови, зокрема Оксфордський чи Кембриджський, термін «safety» тлумачать як «безпека», «safeties», як безпечні зв'язки; умови бути збереженим, свобода від небезпеки, ризику чи травми (The condition of being safe; freedom from danger, risk, or injury) [13]. У російській мові термін «безопасность» означає відсутність небезпеки; у німецькій – «Sicherheit» – стан упевненості й надійності наявного становища; у більшості європейських мов закріпився латинський термін «securitas», що означає «спокій» [14, с. 11]. У загальному розумінні «безпека» (від латинського слова «securitas») означає свободу від страху й від ворожого стороннього впливу.

У сфері психології безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне й досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що «класифікація того чи іншого об'єкта як важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом або потребою, кваліфікація ж як неважливого означає, що він не є не тим, не іншим» [15, с. 44].

Українська енциклопедія державного управління тлумачить поняття «безпека» як стан системи, за якого вона зберігає свою цілісність, стійкість (стабільність), здатність до ефективного функціонування і стійкого розвитку, а на їх основі – можливість надійного захисту всіх її елементів (підсистем, сфер, об'єктів) від будь-яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій. Загалом в українській мові слово «безпека» можна тлумачити як стан, коли немає потреби відсторонюватися, захищатися від чого-небудь, коли відсутні загрози, немає необхідності відволікатися від справи на убезпечення себе [16, с. 42].

Провідний науковець Г. Ситник визначає безпеку як забезпечення всім громадянам держави умов для їхньої самореалізації, захист їхнього життя, свободи, власності від посягань будь-якої окремої людини, організації, суспільства або держави [21]. Крім того, науковець стверджує, що небезпека і безпека – дві взаємозв'язані сторони, що перебувають у динамічній взаємодії й характеризують умови (ситуації) життєдіяльності об'єктів природи, при дослідженні проблем забезпечення безпеки індивіда, соціальної групи, державних інститутів тощо пропонує розрізняти онтологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти. Так, онтологічний аспект безпеки полягає в тому, що безпека існує в загальній структурі буття (існування) об'єктів реального світу (перебуває в різних формах, які відображають оптимальні умови їх життєдіяльності, за яких мінімізовані небезпеки природної визначеності буття (існування) указаних об'єктів). Гносеологічний аспект безпеки науковець пов'язує безпосередньо з особливостями її пізнання, оскільки в процесі історичного

розвитку людина пізнає безпеку через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню навколишнього світу (природи). Аксиологічний аспект безпеки пояснює тим, що безпека посідає визначальне місце в низці загальнолюдських цінностей, таких як добро, істина, краса тощо, тобто має ціннісну значущість для багатьох поколінь людей [11, с. 60–62].

Як зазначає І. Корж, в Україні термін «національна безпека» з'являється на законодавчому рівні в 1992 році з прийняттям Концепції (Основи державної політики) національної безпеки України [12] (утратила чинність), у якій зазначалося, що національна безпека є стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Головними об'єктами національної безпеки визначалися громадянин, його права і свободи; суспільство, його духовні та матеріальні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів [17, с. 70].

Науковцем В. Антоновим національна безпека України розглядається як загальнонаціональна, що являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання реальним і потенційним загрозам і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам Української держави. Крім того, науковець розмежовує такі поняття, як «національно безпека» та «система національної безпеки», визначаючи під останньою сукупність окремих порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток і захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [18, с. 33].

Науковець І. Швед, досліджуючи роль органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційній безпеці держави, характеризує національну безпеку як закріплене в нормах національного законодавства стабільне правове становище населення тієї чи іншої держави, що полягає в його здатності задовольняти потреби, необхідні для існування та розвитку, з мінімальним ризиком для базових конституційних цінностей, що гарантується наявністю реального механізму захисту їхніх прав і законних інтересів осіб органами державної влади від потенційно можливих і реально наявних внутрішніх і зовнішніх небезпек, які можуть завдати шкоди їхнім життєво важливим інтересам [20].

На думку дослідника О. Лемака, визначення національної безпеки варто здійснювати крізь

тлумачення поняття «нація», зокрема йдеться про безпеку, яка відноситься до «нації», від змісту якої можна виходити на визначення поняття «національна безпека». Так, науковець стверджує, що усвідомлення й розуміння національної ідеї, утілення в життя якої спрямовується національними інтересами, а усунення загроз щодо останніх і проявляється в забезпеченні національної безпеки. На думку О. Лемака, національна безпека – це безпека всіх і кожної особи, які проживають на території України [19, с. 40].

На законодавчому рівні Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (набув чинності 8 липня 2018 року) національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [2]. Безперечно, ця категорія є конституційною. Так, питанням національної безпеки присвячено такі норми Конституції України, як статті 32, 34, 36, 39 (інтереси національної безпеки), стаття 44 (забезпечення національної безпеки), стаття 92 (основи національної безпеки), стаття 106 (національна безпека, сфери національної безпеки, небезпека), стаття 107, якою передбачається створення й функціонування координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, а саме Ради національної безпеки і оборони України [1].

Не викликає сумніву, що базисним поняттям національної безпеки держави є національні цінності та національні інтереси. Так, досліджуючи національну безпеку, науковець В. Горбулін зазначає, що національні цінності й інтереси є взаємопов'язаними [4]. Учений Г. Ситник зазначає, що національні цінності визначають сутність (зміст), цілісність і стійкість формування та функціонування системи забезпечення національної безпеки [10]. В. Ребало й В. Козаков розкривають поняття цінностей і їх роль в українському суспільстві, приділяючи особливу увагу відповідальності та професіоналізму як визначальним ціннісним детермінантам державно-управлінських відносин в Україні [7; 8].

Учений А. Возженніков вважає, що національні цінності – це наявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби й інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави [3, с. 14]. У свою чергу, науковці В. Ребало й В. Козаков визначають «цінність» як феномен, який об'єктивно за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізацію її творчих можливостей. На їхню думку, «цінність» – це такі результати або продукти різноманітної діяльності людей, які задовольняють які-небудь

матеріальні або духовні потреби людей різних соціальних груп [7, с. 714–716].

Польський учений Л. Колаковський виділив такі пари цінностей, які конфліктують одна з одною, як антагоністичні: безпека й свобода; свобода й рівність; рівність та особисті права; власність і справедливість, які не можуть бути розв'язані визнанням однієї цінності за рахунок іншої, а тільки одночасним їх визнанням і розвитком. Це є головною умовою врегулювання конфліктності вказаних пар цінностей, а отже, і можливих конфліктів у суспільстві [6].

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначається поняття «національні інтереси України», під яким розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян [2], при цьому варто

констатувати, що поняття національних цінностей у цьому нормативно-правовому акті не визначається, хоча згадується в контексті визначення поняття загроз національній безпеці України.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ураховуючи доктринальні розробки й аналіз законодавчої бази з питання визначення національної безпеки як правової категорії, пропонуємо розуміти національну безпеку України не тільки з погляду її військового складника, тобто дій держави щодо захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз, а і як діяльність держави щодо забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина в межах національної території та на міжнародному рівні. Дослідження цієї категорії є перспективним з погляду постійної трансформації об'єктивної дійсності розвитку громадянського суспільства зокрема й держави загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246919>.
3. Возженников А.В. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. Москва : НПО «Модуль», 2000. 240 с.
4. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
5. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія Харків : Константа, 2006. 440 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1498109>.
6. Колаковський Л. Мої правильні погляди на все. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилян. акад.», 2005. 280 с.
7. Ребкало В.А., Козаков В.М. Цінність. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В.М. Князєв (співголова), І.В. Розпуненко (співголова) та ін. С. 714–716.
8. Ребкало В.А., Козаков В.М. Ціннісні засади державного управління в Україні : навчальний посібник. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 60 с
9. Ситник Г.П., Абрамов В.І., Кучма Д.Я. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навчальний посібник : у 3 ч. Київ : НАДУ, 2009. Ч. 1 : Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. 248 с.
10. Ситник Г.П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика). Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с
11. Ситник Г.П. Природа феномену «безпека»: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ ; Великобританія 7 листопада 2020 р. / за ред. Є.О. Романенка, І.В. Жукової. Київ ; Великобританія : ФОП КАНДИБА Т.П., 2020. 148 с. С. 59–63.
12. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Американський словник англійської спадщини. Видання другого коледжу / виконавчий редактор А.Х. Суханова. URL: <https://list-english.ru/img/newpdf/dictpdf/1.pdf>.
14. Кривонос Р. Об'єднана Німеччина і проблеми безпеки східної Європи. *Нова політика*. 1996. Вип. 2. С. 11–17.
15. Магун В.С. Потребности и психология социальной деятельности. Ленинград, 1983. 176 с.
16. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011.
17. Корж І.Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. Вип. № 4 (36). С. 69–75.

18. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
19. Лемак О.В. Українська нація і національна безпека: аспекти співвідношення. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 40–44.
20. Швед І.І. Місце органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави : дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 205 с.
21. Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: теорія і практика : навчальний посібник. Хмельницький : Київ : Кондор, 2007. С. 20.